

Українська революція й пошук зовнішньополітичних орієнтацій УНР

Народився 13 квітня 1946 р. в м. Селідово на Донеччині. Закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1970). Працював на викладацькій роботі, старшим науковим співробітником Інституту історії партії, завідувачим відділом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Доктор історичних наук, професор. Опублікував понад 300 наукових праць, з них 8 монографій з проблем суспільно-політичного, національно-визвольного руху в Україні перших десятиліть ХХ ст., генеалогії української ідеї, національного державотворення. Лауреат премії ім. М. Костомарова НАН України за монографію «Українська революція. Концепція та історіографія».

XX столітті українство ввійшло, не маючи власної державності, будучи не суб'єктом, а об'єктом міжнародних відносин. Проте розшматована між двома могутніми імперіями — Російською та Австро-Угорською — нація ніколи не полишала мрій про національне визволення і повномасштабне відродження, постійно нагромаджувала визвольний потенціал і готувалася до вирішальних битв за вирішення українського питання.

Реалізація прагнень українства з неминучістю вела до суттєвих змін на політичній карті Європи, передбачала, практично, автоматичну трансформацію відносно українців з сусідами-поневолювачами з внутрішніх, міжнаціональних на міжнародні, міждержавні, а також налагодження зв'язків з ближчими і дальшими країнами відповідно до власних потреб і можливостей. У тій чи іншій формі така перспектива ідейно-теоретично обґрунтовувалась всіма українськими політичними партіями, їх програмами.

Партії Наддніпрянської (Російської) України висували мету повалення самодержавства як оплоту соціального і національного гніту і запровадження широкої національно-територіальної автономії України у федеративній демократичній республіці Росії. Партії Підавстрійської України (Східної Галичини, Північної Буковини, Карпатської Руси) прагнули до втілення в життя ідеї «коронного краю»: об'єднання згаданих етнічних територій у адміністративну цілість під зверхністю Габсбурзької корони (як гарант від неминучої польської експансії) задля здійснення програми культурно-національної автономії. Однак досягнення окреслених сподівань вважалося труднодоступним, особливо після початку Першої світової війни, в якій надпотужні міждержавні угруповання — Антанта і Троїстий (згодом — Почвирний) союзи прагнули до переділу світового простору, перетворивши Україну на один з найкривавіших плацдармів воєнного протиборства.

Ситуація різко змінилася після Лютневої (1917) революції в Росії. Повалення самодержавства викликало своєрідний демократичний вибух в суспільстві. Його похідною і водночас органічною складовою стала Українська національно-демократична революція. Натхненник, організатор, політичний керівник українського руху — Центральна Рада оформила напрацьовані теоретичні програмні настанови в цілісну концепцію революції. Її наріжним каменем було: гідний внесок українців у закріплення, розвиток демократичного, республіканського ладу в Росії, перетворення країни на федерацію самоврядних національно-державних (автономних) утворень, одним з яких і мала стати Україна. Визначальними моментами запропонованої державно-правової моделі мали стати Українські Установчі збори, які б дозволяли порядкувати на власній території виходячи, передусім, з національних інтересів, і Всеросійські Установчі збори, які б законодавчо спрямовували, врегульовували життя в цілій Російській федерації, в тому числі і в Україні, що зобов'язувалась делегувати федеральному центру відповідні функції і жити за спільними загальними законами як автономна частина демократичної республіки.

Лідери Української революції — М.Грушевський, В.Винниченко, С.Єфремов, М.Ковалевський та ін. вважали, що втілення в життя такої платформи (її офіційно схвалив Український національний конгрес 6—8 квітня 1917 р.) принесе користь ук-

раїнцям, відкриє шлях до відродження нації у всіх сферах буття — економіці, політиці, культурі, державотворенні і, водночас, позитивно вплине на розвиток федеративної Росії, зміцнить її могутність. Тому досягти бажаної мети можна цілком легітимним, мирним шляхом, без силових, воєнних акцій, розгулу пристрастей, культивування ворожнечі тощо.

Однак зовсім інакше сприйняв досить помірковані домагання українців Тимчасовий уряд. Він розцінив їх як зазіхання на цілісність Російської держави, руйнацію її потенціалу, в тому числі і в першу чергу — воєнного, що злочинно послабляло країну перед ворогами. Замість очікуваної домовленості з російськими демократами Центральна Рада у відповідь одержала лише зухвалі відкидання законних, логічних пропозицій, брутальні шовіністичні кампанії в пресі, відкриті погрози застосувати силу для «наведення порядку». Тоді, спираючись на масове революційне піднесення, Центральна Рада стала на шлях самочинного здійснення обраного політичного курсу. 10 червня 1917 р. було оголошено I Універсал, згідно з яким декларувалося бажання України перетворитись на автономну частину Росії, а 15 червня створено Генеральний Секретаріат — орган української виконавчої влади.

За таких обставин Тимчасовий уряд змінив тактику і направив до Києва на переговори трьох міністрів — О. Керенського, М. Терещенка та І. Церетелі. Результатом домовленостей стали II Універсал Центральної Ради і постанова Тимчасового уряду з українського питання, оприлюднені 3 липня 1917 р. Незважаючи на те, що Центральна Рада зобов'язалася не робити більше самочинних кроків щодо запровадження автономії України аж до Всеросійських Установчих зборів, сам факт переговорів, ухвалені рішення стали легітимізацією Центральної Ради, яка після поповнення представниками національних меншин визнавалась крайовим органом. Генеральний Секретаріат теж отримував «права громадянства», хоч і ставав органом Тимчасового уряду в Україні. Це стало очевидною перемогою національно-демократичної революції, наближало Україну до розв'язання питання про власну державність і створювало передумови для визначення зовнішньополітичних орієнтирів.

Щоправда, російський уряд невдовзі вдався до перегляду результатів київських домовленостей. Тимчасовою інструкцією від 4 серпня 1917 р. значно обмежувались масштаби компетен-

ції Генерального Секретаріату, його прерогативи. Намагання ж Центральної Ради відстояти завойовані позиції великого успіху не мали. По суті, патова ситуація кардинально розв'язалась більшовицьким повстанням у Петрограді, поваленням Тимчасового уряду.

В новій обстановці не існувало перешкод для реалізації неурізаної платформи формування автономного ладу в Україні. Кроки в цьому напрямі, рішуче підтримані широкими демократичними верствами, увінчало прийняття Центральною Радою 7 листопада 1917 р. III Універсалу. Україна оголошувалась Народною Республікою. Однак тут же заявлялося: «Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб вся республіка стала федерацією рівних і вільних народів. ...Маючи силу й владу на рідній землі, ми тою силою і властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але й всієї Росії»¹.

Проголошення Української Народної Республіки, наміри будувати федеративні відносини з іншими національно-державними утвореннями колишньої Росії стали, безперечно, визначною віхою, справжнім апогеєм Української революції. Юридично закріплювалось досягнення віковичної величної мети — відновлення національної державності, яка дістала природну назву — Української. Зі створенням УНР народ, нація піднімалися на новий щабель свого розвитку. Перед ними відкривалися небачені до того можливості для масштабних зрушень як у різних галузях внутрішнього життя, так і в міжнародних відносинах. Одним могутнім порухом Україна начебто доганяла нації і держави, що мали можливості еволюції протягом століть, та буквально вривалася до міжнародної спільноти як прогресивне суспільне, національно-державне утворення.

Водночас Центральна Рада і Генеральний Секретаріат як керівні державні інститутції УНР з першого ж дня виступили із гострим засудженням більшовицької революції, заявили про рішучу боротьбу зі спробами поширення влади Рад в Україні, не визнали ленінської Ради Народних Комісарів ані всеросійською, ані регіонально-московською владою, звернулись до керівництва національно-державних і регіонально-державних утворень, що дотримувались антибільшовицьких орієнтацій, з ініціативою творення федеративної Росії на нерадянських заса-

дах. Природно, що офіційним Петроградом, який одним з перших своїх державних актів — «Декларацією прав народів Росії» гарантував право націй на самовизначення і їх рівноправ'я, поведінка проводу УНР трактувалася однозначно як недружня, більше того — войовничо-ворожа. Вододіл же між більшовицькою платформою і альтернативними варіантами суспільного розвитку в конкретно-історичних обставинах кінця 1917 р. став рівнозначним відмінності між політикою в інтересах народних мас і політикою, що розходилася із цими інтересами (це змушені були визнати М.Грушевський, В.Винниченко, П.Христюк, М.Шаповал та інші керівники УНР і її перші історики).

За цих умов величезну роль відіграла юридична недосконалість визначення III Універсалом статусу України в її співвідношенні з Росією — автономна частина неіснуючої федерації, створення якої і домагалась Центральна Рада. В результаті офіційний Петроград і далі вважав Україну складовою частиною території Росії (більшовики теж ще не оголосили її федерацією), де контрреволюційні елементи намагаються перешкодити триумфальній ході соціалістичної революції (прикметно, що в 14 випадках з 15, коли на засіданнях РНК в кінці 1917 р. обговорювалось питання про становище в Україні, доповідачем і автором підготовлених резолюцій був Й.Сталін — нарком у справах національностей і лише одного разу — Л.Троцький — нарком закордонних справ). Місцеві більшовики, сили, що їх підтримували (справедливості ради, слід відзначити, що вони були достатньо політично масштабними і неухильно примножувалися з розвитком подій), розглядали свої зусилля щодо встановлення влади Рад в Україні як цілком природне продовження боротьби зі старим ладом на території, яка просто не має кордону (між Росією і Україною).

Тому і налагодження контактів між Києвом і Ростовом — центром антирадянського заклоту генерала Каледіна (на пропозиції Центральної Ради до урядів країв і областей колишньої «тюрми народів» окрім отамана Всевеликого Війська Донського просто ніхто не відгукнувся) оцінювалось як потуги зовсім ще не зовнішніх, незалежних щодо радянської Росії суб'єктів здійснювати власний курс, а як дії внутрішніх антидержавних сил, спрямовані проти пануючого в Росії режиму, розраховані на ліквідацію влади, дедалі підтримуваної народними масами.

Таким чином, із проголошенням УНР деякий період, поки

остаточно визначався вибір її суспільно-політичного курсу, трансформації міжнаціональних відносин (між українцями і росіянами) у міжнародні, тобто міждержавні (між Україною і Росією), не сталося, як це передбачалося раніше. І весь цей час, за оцінкою М.Грушевського, «Україна жила в стані внутрішньої війни»². А РНК Радянської Росії ставав дедалі активнішим чинником цієї «внутрішньої війни», іншими словами, громадянської війни. Саме в цьому політичному контексті лише й можна зрозуміти і задовільно витлумачити «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради». Уже назвою, в якій старанно обходиться назва національно-державного утворення — УНР, автори документа (В.Ленін, І.Сталін, Л.Троцький) хотіли підкреслити його політичний, а не міжнародний характер. Маніфест визнавав право всіх народів, у тому числі українського, на національну незалежність: «...Ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо народну Українську республіку, її право зовсім відокремитися від Росії або вступити в договір з Російською республікою, про федеративні і тому подібні взаємовідносини між ними.

Все, що стосується національних прав і національної незалежності українського народу, ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо зараз же, без обмежень і безумовно»³.

Зазначимо, що В.Ленін зовсім не випадково не вдається до офіційної назви тогочасного державного утворення — «Українська Народна Республіка», а з розрахунком говорить про «народну Українську республіку», що її, як видно з дальших положень документа, Центральна Рада не могла представляти. Йшлося про визнання «національних прав і національної незалежності українського народу». Що ж до Центральної Ради, то Раднарком цілком визначено заявляв: «Ми обвинувачуємо Раду в тому, що, прикриваючись національними фразами, вона веде двозначну буржуазну політику, яка давно вже виражається в невизнанні Радою Рад і Радянської влади на Україні... Ця двозначна політика, що позбавляє нас можливості визнати Раду, як повноважного виразника трудящих і експлуатованих мас Української республіки, довела Раду найостаннішим часом до кроків, що означають знищення всякої можливості угоди»⁴. РНК висував Центральній Раді ультимативні вимоги: відмовитись від дезорганізації фронту та пропуску контрреволюційних частин на Дон, Урал, в інші місця, припинити роззброєння ра-

дянських, червоногвардійських частин, а також сприяти боротьбі проти кадетсько-каледінського заклоту. В разі неодержання задовільної відповіді протягом двох діб, Раднарком мав вважати Раду «в стані відкритої війни проти Радянської влади в Росії і на Україні»⁵. Таким чином, «Маніфест» не дає жодної підстави трактувати його як визнання Центральної Ради і УНР, що, між тим, неодноразово намагались довести деякі історики.

Прикметно, що сама Центральна Рада також давала собі повний звіт у тому, що РНК не визнає ні її влади, ні УНР. Підтвердженням тому може бути, зокрема, звернення до солдатів Західного і Північного фронтів, куди все ще відправлявся хліб з України, вплинути на РНК саме з метою визнання УНР, а відтак, і невтручання у її внутрішні справи⁶.

Не погодившись, по суті, з жодною з висловлених претензій РНК, Центральна Рада їх рішуче відкинула. «...На території Української Народної Республіки, — говорилося у посланні, підписаному В.Винниченком і О.Шульгиним — влада належить демократії України. Всякі замахы озброєною силою на цю владу будуть придушуватись тою ж силою»⁷.

Очевидно, на той момент, оглядаючись на дивізії «українізованого» війська, Рада вважала своє становище непохитним. Вона розгорнула інтенсивну кампанію, під час якої доводила, що поява «Маніфесту» — це оголошення війни Україні, видавала свою боротьбу проти Рад в Україні і в Росії за війну між Україною і Росією, між двома народами. 5 грудня 1917 р. В.Винниченко говорив про «Маніфест»: «Оголошення нас «буржуями» — засіб боротьби неукраїнців з українцями. Боротьба, яку тепер ведуть з нами більшовики, боротьба національна ...Не Генеральний Секретаріат, а Рада Народних Комісарів затіяла братовбивчу війну. Але той, хто підняв меч, від меча і загине...»⁸.

5 грудня 1917 р. РНК розглянув відповідь Центральної Ради на ультимативні умови і, визнавши її незадовільною, вирішив «вважати Раду у стані війни з нами»⁹. Очевидна асиметрія у виборі понять сторонами — «війна між народами» і війна між «РНК і Центральною Радою» у світлі викладеного в цілому зрозуміла. Однак впродовж десятиліть чимало дослідників схильні вважати формальне використання терміна «війна» за цілком достатнє для оцінки відносин уже в рамках міждер-

жавних відносин як «українсько-російська», «українсько-більшовицька», «українсько-радянська війна».

Насправді ж воєнних дій аж до початку січня 1918 р. не велось. Зовсім навпаки: протягом грудня 1917 р. РНК кілька разів ініціював різні варіанти переговорів з Центральною Радою, не поспішав міняти цієї позиції навіть після проголошення І Всеукраїнським з'їздом Рад Української Республіки Рад і створення Народного Секретаріату України — владного центру, альтернативного Генеральному Секретаріату. Незважаючи на те, що остання обставина до крайності загострила обстановку в Україні, активізувала повсюдне встановлення влади Рад, РНК не зважався на прямі дії проти Центральної Ради, хоч і перемістив в Україну, до Харкова близько 32 тис. червоногвардійців і революційних загонів солдатів для наступу на каледінському фронті¹⁰. І головна причина полягала зовсім не в дотриманні принципів міжнародного права чи повазі до Центральної Ради. Радянська Росія просто не мала достатніх військових сил для скільки-небудь масштабної акції проти УНР. Однак сили таки досить оперативно нагромаджувались і передбачити перспективу їх використання в найближчому майбутньому було неважко.

Провідники Української Народної Республіки дедалі усвідомлювали всю глибину конфлікту з РНК, починали розуміти прорахунки, допущені при законодавчому оформленні УНР і виборі її політичної платформи, ставали на шлях переоцінки нещодавніх федералістських поглядів і переходу на самостійницькі орієнтації. Крім провалу планів створення Всеросійської федерації на нерадянській основі, така лінія зумовлювалась і намаганнями відмежуватись від політики радянської влади, прихильники якої не дуже рахувались з умовно існуючими кордонами і демократично оформленими державними органами, тим більше такими, які довільно кваліфікувались як ворожі соціалістичній революції.

До цих обставин додалися і суто зовнішньополітичні чинники. Провідні держави світу на кінець 1917 р., як відомо, все ще перебували у стані війни, й більшовицька революція стала подією, що знаменувала собою значний поворот у ній. Радянська влада запропонувала негайно припинити війну й укласти загальнодемократичний мир. На цю ініціативу відгукнулись лише країни Четверного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина,

Болгарія, Османська імперія). Після оперативного укладення перемир'я на фронтах у грудні 1917 р., в Бересті-Литовському розпочалася мирна конференція з метою підготовки мирного договору.

Такий розвиток подій не входив до планів країн Антанти і США. З одного боку, вони сподівались на швидкий крах радянської влади, прихід до правління в Росії сил, які б виявились вірними союзницьким зобов'язанням і відновили воєнні дії.

З іншого боку, було б легковажним виключати інші варіанти розвитку подій у Росії. І західні дипломати гарячково почали шукати на території колишньої східної імперії сили, які хоча б частково могли утримувати фронт проти центральноєвропейських держав. Серед таких сил й була Центральна Рада.

Країни Антанти виявляли інтерес до України ще до краху Тимчасового уряду й активно зондували ґрунт на випадок розпаду імперії. Коли ж відбулося проголошення Української Народної Республіки і почалося її дистанціювання від радянської влади, Радянської Росії, дипломатичні зусилля західних країн дуже швидко набули масштабного характеру. Щоправда, західні партнери тоді не могли знати, що УНР на той час не диспонувала скільки-небудь масштабними і надійними військовими силами для ведення бойових дій, і результат їх дипломатичних зусиль мав би, в кращому разі, морально-політичний, однак ніяк не воєнний ефект.

На початку грудня 1917 р. до Києва зі Ставки переїхали військові місії Англії, Франції, Італії, Японії, Румунії, Сербії та Бельгії. Обіцяючи керівникам УНР величезну фінансову, матеріальну, військову допомогу, уряди Франції та Англії вдалися до досить ефектних «заохочувальних» заходів: до Києва були направлені офіційальні послы (представники при уряді) — Піктоп Баге та генерал Табуї з відповідними вірчими грамотами, нотами, з проведенням відповідних урочистих церемоній тощо¹¹.

Відсутність державного суверенітету України (в усякому разі його проблематичність згідно з III Універсалом) не надто непокоїла країни Антанти, та й керівництво Центральної Ради, Генерального Секретаріату, передусім В.Винниченко, О.Шульгин, С.Петлюра до певного часу активно підтримували контакти з іноземними емісарами, стимулювали їх активність.

Хоч як намагались антантівські кола схилити на свій бік УНР (чим, дійсно, зробили вагомий внесок у вироблення самостійницької позиції), всупереч їм діяли інші чинники. Її останні виявились потужнішими.

Лідери Української революції на той час мали визначитися щодо проблеми укладання миру. Центральна Рада, Генеральний Секретаріат упродовж всього свого існування не раз заявляли про прагнення до миру. Більшовицькі ініціативи, переговори у Бересті зумовлювали прискорення вирішення питання про участь УНР у мирній конференції. Позначилася тут і позиція Радянської Росії, яка провадила переговори з країнами Четверного союзу, вважаючи і видаючи себе за представника всіх територій колишньої імперії. Звичайно, в умовах наростання конфлікту з РНК, подальшого розходження революційних курсів такий стан не влаштовував український провід.

Після кількох обговорень на засіданнях Генерального Секретаріату 11 грудня 1917 р. було ухвалено направити до Берестя «мирну делегацію Генерального Секретаріату, незалежно від делегації Совіта народних комісарів» у складі М.Порша, В.Голубовича, К.Мацієвича, О.Левицького, М.Любинського, О.Севрюка і ряду радників-фахівців¹². Однак 15 грудня було вирішено послати на конференцію трьох представників «з інформаційною метою»¹³, а 18 грудня було доручено Генеральному секретарю міжнародних справ О.Шульгину «розробити конкретний план посилки делегації і проект української програми, яку мають одстоювати делегати Генерального секретаріату»¹⁴.

22 грудня 1917 р. на урядовому засіданні було вирішене питання про створення Генерального секретарства міжнародних справ¹⁵ (підготовча робота розпочалася раніше¹⁶). Власне, у прийнятій ухвалі йшлося про приведення у відповідність назви секретарства, яке до цього займалось міжнародними справами, з новими додатковими функціями, які йому ж довелося виконувати у зв'язку з виходом України на міжнародну арену. Генеральним секретарем міжнародних справ став О.Шульгин, який до цього обіймав цю ж посаду, але з назвою секретарства міжнародних справ.

Таким чином, на кінець 1917 р. Українська Народна Республіка змогла виробити головні свої зовнішньополітичні орієнтири: а) відмежування від Радянської Росії і оголошення в

найближчій перспективі УНР незалежною, суверенною державою — планувалось, що це зроблять призначені на 9 січня 1918 р. Українські Установчі збори; б) тимчасове усунення з порядку денного завдання федеративного переустрою Росії з розрахунком на неодмінне повернення до такого принципу державного будівництва в майбутньому; в) фактична відмова від подальшого співробітництва з країнами Антанти, оскільки останні нізащо не могли примиритися з участю України в мирній конференції в Бересті; г) встановлення якомога тісніших взаємозв'язків з країнами Почвірного союзу як найперспективнішої можливості з допомогою зовнішньополітичного фактора вплинути на зміну розстановки сил всередині України: заключивши мир, домогтись при сприянні новопрیدбаних союзників надійної переваги над противниками Української революції.

---

¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. Т.1. — К., 1996. — С.399—400.

² Грушевський М. Ілюстрована історія України. — К., Відень, 1919. — С.553.

³ Ленін В.І. Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради // Повне зібрання творів. — Т. 35. — С.137.

⁴ Там само. — С.138.

⁵ Там само. — С.139.

⁶ Українська Центральна Рада. Документи й матеріали. У двох томах. — Т.2. — К., 1997. — С.12 та ін.

⁷ Українська Центральна Рада. Т. 1. — С.512—513.

⁸ Там само. — С.513.

⁹ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника. — М., 1974. — Т. 5. — С.111—112; Російський центр зберігання і використання документів новітньої історії (РЦЗВДНІ — колишній ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС) — Ф. 19. — Оп. 1. — Спр.19. — Арк. 1 зв., 3 зв.

¹⁰ Гарчев П.І. Червона гвардія України у Жовтневій революції. — Харків, 1969. — С.67—68; Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999. — С.411—412.

¹¹ Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції /марець 1917 — грудень 1919р./). Ч.ІІ. — К., Відень, 1920. — С.231—243.

¹² Українська Центральна Рада. Т. 2. — К., 1997. — С.13.

¹³ Там само. — С. 38.

¹⁴ Там само. — С. 43.

¹⁵ Там само. — С. 61—63.

¹⁶ Там само. — С. 19—20.